

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

CENTER
for Ukrainian and European
Scientific Cooperation

Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

**THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
(2014–2022): HISTORICAL, POLITICAL,
CULTURAL-EDUCATIONAL, RELIGIOUS,
ECONOMIC, AND LEGAL ASPECTS**

Scientific monograph

Riga
Latvia
Baltija Publishing
2022

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 4 dated 31.05.2022*

EDITORIAL BOARD:

Bodak Valentyna Anatoliivna – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Rector, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Pantiuk Mykola Pavlovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice Rector for Research, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Haliv Mykola Dmytrovych – Doctor of Pedagogical, Professor, Dean of the Faculty of History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Ilnytskyi Vasyl Ivanovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;

Vikhliaiev Mykhailo Yuriiovych – Doctor of Law, Professor, Director, Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation.

The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 1436 p.

CONTENTS

ECONOMY, MANAGEMENT, TECHNOLOGY

Alekseyenko L. M., Tulai O. I., Alekseyenko M. D. MODERN TRENDS IN LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES.....	1
Antonenko V. M. SUSTAINABILITY AND SECURITY OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE – THE ECONOMIC COMPONENT OF ITS VICTORY.....	9
Barabash L.V. VECTORS OF HARMONIZATION OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE IN THE PRE-WAR, WAR AND POST-WAR.....	18
Barvinok N. V., Barvinok M. V. THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON TOURISM IN UKRAINE AND THE PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT IN THE FUTURE.....	24
Bohashko O. L. RECOMMENDATIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF INNOVATION ACTIVITIES OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	33
Vynnychuk R. O., Rubakha N. V. EXTERNAL MIGRATION IN UKRAINE AS A RESULT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2014-2022: MIGRATION TRENDS, LEGAL REGULATION AND INTEGRITY.....	37
Vivchar O. I., Drakokhrust T. V., Shatarskyi A. SECURITY OF A COUNTRY'S PRIVATE MILITARY COMPANY: A NETWORK APPROACH TO ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONTEXTS.....	47
Wozniak S. M., Demeshok O. O., Andriyanova N. M., Shpura M. I. ECONOMIC ASPECTS OF HYBRID WARFARE.....	51
Hulak O. V., Holovii L. V. WORLD FOOD CRISIS AS AN INDIRECT CONSEQUENCE THE WAR IN UKRAINE: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS.....	64
Hurenko A. V. THE ROLE OF BUSINESS CONSULTING SUPPORT DURING THE MILITARY STATE IN UKRAINE.....	73
Danylina S. O. UKRAINE'S LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION AND MARTIAL STATUS.....	80
Dankevych V. Ye., Dankevych Ye. M., Naumchuk V. V. GLOBAL FOOD SECURITY: RISING PRICES AND THE DANGER OF FAMINE IN THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA.....	87
Dotsenko I. O. STRATEGIC MANAGEMENT OF ACTIVITIES OF UKRAINIAN BUSINESS ENTITIES UNDER CONDITIONS OF MARITIME.....	92
Zhuk O. S., Pashkuda T. V. MANAGEMENT OF WORK EFFICIENCY AT THE ENTERPRISE IN WAR CONDITIONS.....	97

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ В МАЙБУТНЬОМУ

Барвінок Н. В., Барвінок М. В.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні туризм набув великого значення для світової економіки, ставши однією з провідних галузей сучасного світового господарства, яка забезпечує близько 10% внеску у світовий валовий продукт¹. На розвиток туризму крім внутрішніх факторів (процеси попиту, сегментація ринку, координація діяльності, реклама, працівники, сезонність тощо) впливають і зовнішні (геополітичні, економічні, соціально-демографічні, науково-технічні)², серед яких, варто звернути увагу на геополітичні чинники (політичні перевороти, терористичні атаки, військові конфлікти)³, від яких залежить динаміка і розподіл туристичних потоків.

Враховуючи те, що Україна на пострадянському просторі поступово почала відновлювати свою туристичну діяльність, використовуючи туристично-рекреаційний потенціал навіть не в повному обсязі, кількість туристичних потоків з кожним роком збільшувалась⁴. Перешкодою такому розвитку стали саме геополітичні чинники – початок російсько-української війни у 2014 р. та розгортання повномасштабних бойових дій у 2022 р., що призвело до зменшення, а в деяких регіонах зникнення, туристичних потоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток туризму та вплив на нього геополітичних чинників в різні часи досліджувались та висвітлені у працях провідних закордонних та вітчизняних вчених. Зокрема, першою, хто звернув увагу на геополітичні чинники розвитку туризму є професорка політології університету штату Канзас Лінда Ріхтер. Геополітичні аспекти розвитку туризму мають відображення у дослідженнях Р. Батлера та В. Сантикул, П. Бернса та М. Новеллі, О. Муфакарі та Я. Келлі, С. Вебстера та С. Іванової. Важливе місце займають дослідження М. Матревеллі та Д. Тимоти, в яких висвітлено вплив війни 2008 р. на туризм в Грузії, І. Шамари та М. Савченка, де висвітлено вплив полі-

тичної нестабільності та війни в Сирії на розвиток туризму. У дослідженнях Л. Ткачук, Л. Бондаренко, І. Гурської та З. Герасимів, А. Парфіненко висвітлено розвиток туризму в Україні в умовах геополітичної нестабільності. У працях Зейд А. Кассухи, А. Романової наведено шляхи виходу із кризи туристичної індустрії у післявоєнний час.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке висвітлення в науковій літературі впливу геополітичних чинників на розвиток туризму у світі спостерігається недостатнє вивчення туристичної сфери України в умовах російсько-української війни та перспективи її розвитку в післявоєнний період.

Формулювання цілей (постановка завдання).

Зважаючи на вище наведене, варто детальніше дослідити вплив геополітичної нестабільності, а саме, російсько-української війни, на внутрішні та міжнародні туристичні потоки на території України, туристично-рекреаційний потенціал країни та перспективи і шляхи розвитку туристичної сфери України у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Вплив російсько-української війни на міжнародні туристичні потоки в Україні.** Міжнародний туризм масово почав розвиватись у ХХ ст. і найшвидших темпів розвитку набрав переважно у країнах, де створювались належні економічні та організаційні умови. В Україні зростання попиту на туристичні послуги та динамічність сучасної економіки спричинили появу та посилення надзвичайної конкуренції на міжнародному туристичному ринку⁵.

Для розвитку міжнародного туризму необхідні певні умови та розвинута матеріально-технічна база. Оцінюючи конкурентоспроможність країн на ринку міжнародного туризму, враховуються: стан політико-правової бази регулювання сфери міжнародного туризму в країні; тенденції бізнес-середовища та розвиток туристичної інфраструктури; ресурсний потенціал⁶.

Основною одиницею виміру обсягів туристичної діяльності є турист, а рівень розвитку туризму

¹ UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/>.

² Гурська І. С., Герасимів З. М. Фактори розвитку туристичного бізнесу в умовах ринку. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 88–92. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.20.88.

³ Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 126 (частина I). С. 12–23.

⁴ Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>.

⁵ Бондаренко Л. А. Міжнародний туризм в Україні: проблеми та перспективи подальшого розвитку. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5289>.

⁶ Темник І.О. Умови та чинники розвитку міжнародного туризму. *Ефективна економіка*. 2011. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=499>.

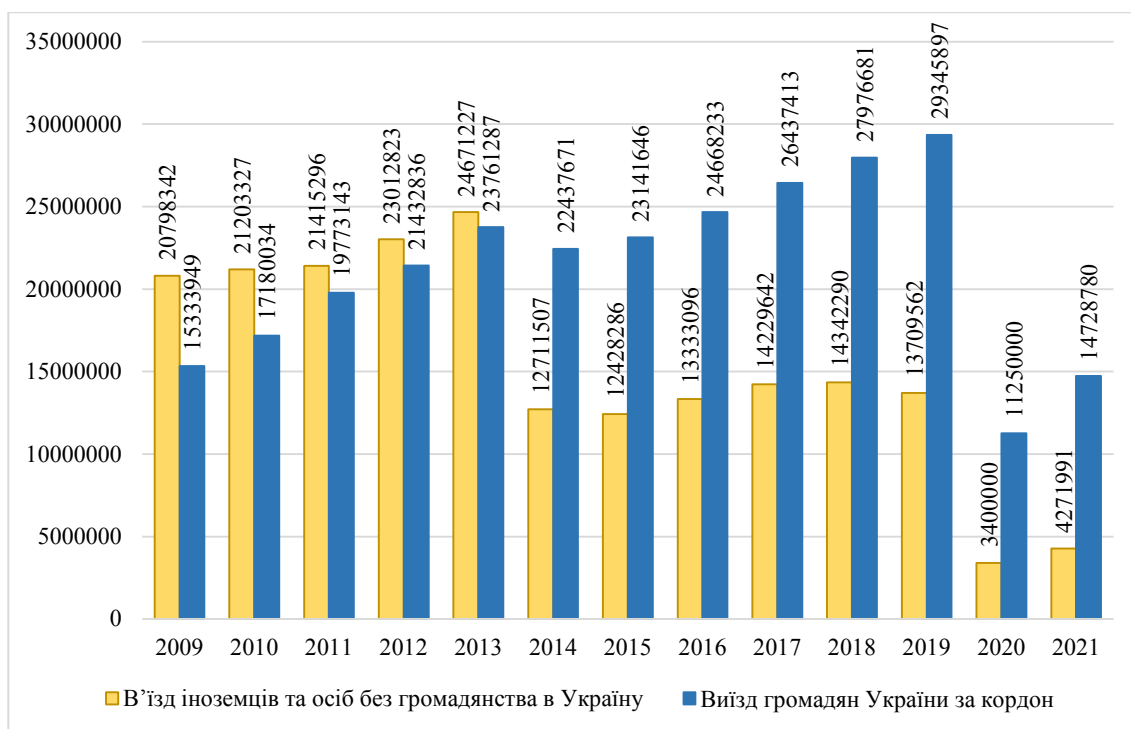

Рис. 1. В'їзні та виїзні туристичні потоки у 2009–2021 рр. в Україні (осіб)

Джерело: складено автором за даними^{9,10,11}

в країні або регіоні виражається туристичними потоками⁷. **Міжнародний туристичний потік (турпотік)** – це постійне прибуття туристів у країну або виїзд туристів за кордон за певний період часу. Обсяг міжнародних турпотоків залежить від ряду глобальних безпекових факторів, що можуть загрожувати туристичній діяльності, до яких відноситься і геополітична нестабільність в країнах (політичні перевороты, терористичні атаки, військові конфлікти)⁸.

У пострадянській Україні було переглянуто рекреаційно-туристичний потенціал зі сторони соціально-економічного розвитку країни, що в подальшому сприяло формуванню сталих міжнародних турпотоків. Збільшення потоків в'їзного туризму засвідчило туристичну привабливість України для туристів з інших країн.

Це сприяло відновленню підприємств туристичної сфери, створенню десятків тисяч робочих

місць, виходу на міжнародний туристичний ринок. Впродовж 2000–2013 рр., приймаючи близько 25 млн. іноземних туристів на рік, Україна ввійшла до ТОП-10 провідних туристичних дестинацій світу та перетворилася на впливового реципієнта міжнародних відвідувачів.

Докорінні зміни у структурі та кількості міжнародних турпотоків в Україні відбулися у 2014 р., що було спричинено початком російсько-української війни та рядом негативних наслідків, до яких вона призвела. Це чітко прослідковується з аналізу статистичних даних UNWTO та Державної прикордонної служби (рис. 1).

Починаючи з 2014 р. відбулося значне зменшення кількості міжнародних турпотоків, причиною чому стала напружена політична ситуація в країні – Анексія Криму та події на сході і півдні України спричинили негативні зміни в структурі та об'ємах в'їзних і виїзних турпотоків¹². Анексія Криму призвела до втрати близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу, а відповідно, частина іноземних туристів, яка надавала перевагу відпочинку біля моря, змушена була обирати іншу країну або відмовитися від такого виду відпочинку взагалі¹³.

⁷ Дяченко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/dyadcheko24.htm.

⁸ Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні. *Věda a perspektivy*. 2022. № 4 (11). с. 139-151. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-139-151](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151).

⁹ UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/>.

¹⁰ Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>.

¹¹ Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvali-naychastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/.

¹² Ангелко І. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. *Український соціум*. 2014. № 2 (49). С. 71–79.

¹³ Мірела, М. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. Вип. 2 (17). С. 257-273. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22537>.

З рисунка 1 бачимо, що впродовж 2009–2013 рр. кількість міжнародних турпотоків стабільно збільшувалась, а вже у 2014 р. кількість в'їзних туристів знизилась на 48,48%, а виїзних – на 5,57%. У 2015 р. ситуація ще погіршилась, коли Україну відвідало рекордно низька кількість іноземних туристів, знизившись ще на 2,23%. Кращою стала ситуація із виїзними туристами, кількість яких збільшилась на 3,14%.

Починаючи з 2016 по 2019 рік включно ситуація щодо міжнародних турпотоків покращувалась, особливо, що стосується виїзних, які підвищувались у порівнянні з попередніми роками: у 2016 році – на 6,60%, у 2017 – на 7,17%, у 2018 – на 5,82%, у 2019 – на 4,89%. Кількість виїзних туристів досягла та перевищила позначку, зафіксовану перед початком російсько-української війни, сягнувши рекордної кількості у майже 30 млн осіб.

Кількість в'їзних туристів також стабільно підвищувалась, але лише до 2018 року: у 2016 році – на 7,28%, у 2017 – на 6,72%, у 2018 – на 0,80%. У 2019 році їх кількість знову зменшилась на 4,41%, так і не досягнувши кількості, яка була перед початком російсько-української війни. Така різниця між кількістю в'їзних та виїзних турпотоків пов'язана із їх кардинальним розривом у 2014 р., коли в'їзних туристів було рекордно мало.

До таких змін у кількості міжнародних турпотоків призвели початок російсько-української війни у 2014 р. та фінансова і геополітична криза, яка виникла внаслідок цього. Антиреклама України, як країни з нестабільною геополітичною ситуацією, яка виникла на міжнародному туристичному ринку, зіграла першочергову роль у зменшенні кількості в'їзних туристичних потоків у цей період. Більшість туристів, обираючи місце для відпочинку, керуються фактором безпеки та стабільності країни.

Також зменшився турпотік з країни-агресора. Якщо у 2013 р. на росію припадало 41,6% в'їзного турпотіку, то у 2014 р. цей показник знизився до 18,6%¹⁴.

У 2020 та 2021 рр. на структуру та кількість турпотоків в Україні більшою мірою мала вплив світова криза спричинена поширенням пандемії Covid-19 та введення карантинних обмежень. Тому прослідкувати та проаналізувати вплив російсько-української війни в цей період стає неможливим.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року поставило під загрозу не лише туризм на теренах України, але і міжнародний сектор подорожей, який щойно почав відновлюватись від втрат, викликаних пандемією Covid-19. Туристичний сектор, що почав впевнено відновлюватись у січні 2022 р., значно звузив можливості для

повномасштабного зростання вже в березні 2022 р.

Під загрозу потрапив як в'їзний туризм в Україні, так і виїзний. До причин, що стали перешкодою розвитку в'їзного туризму на сьогоднішньому етапі розвитку подій належать:

- воєнні дії на території України, що несуть небезпеку не лише для туристів, але і для всього населення України, особливо в місцях окупації та ведення активних бойових дій;

- втрата значної частини туристично-рекреаційних ресурсів (історичних пам'яток, пам'яток культури, архітектури, релігійно-туристичних об'єктів, природно заповідного та лікувально-оздоровчого фонду) у зв'язку із їх повним або частковим руйнуванням внаслідок бойових дій або із розміщенням в зонах окупації чи бойових дій;

- руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій (заклади розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо);

- закриття повітряного простору для цивільної авіації;

- порушення логістики на території України, що пов'язано або із руйнуванням шляхів сполучення або із розміщенням окупаційних військ на шляхах сполучення;

- розміщення окупаційних військ на території областей, що є важливими туристичними центрами в Україні;

- значна втрата трудових ресурсів, що пов'язано із виїздом персоналу за кордон, переміщенням персоналу в інші регіони України або задіянням персоналу у воєнних діях.

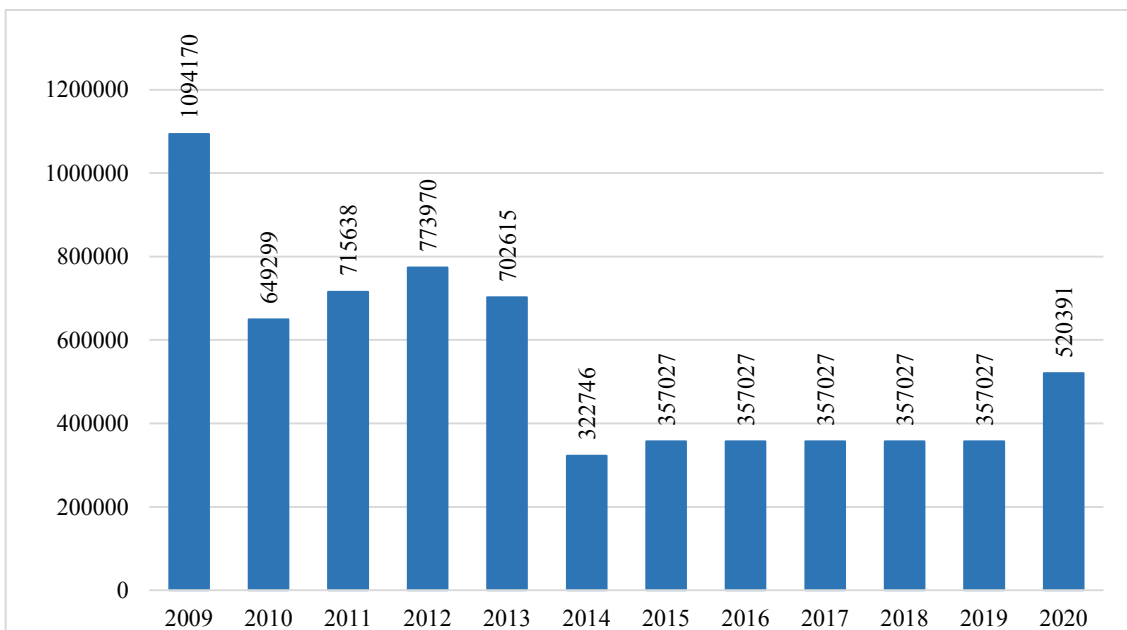
Отже, російсько-українська війна спричинила помітне зменшення міжнародних туристичних потоків, до чого призвели ряд пов'язаних з війною факторів, де перше місце займає безпека туристів, яку на сьогоднішній день Україна гарантувати не може.

2. Вплив російсько-української війни на внутрішній туризм України

Внутрішній туризм – це тимчасовий виїзд чи подорож усередині своєї країни громадян та осіб, що постійно проживають в межах своєї країни, без заняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування на території країни з місць свого постійного проживання для відпочинку, задоволення пізнавальних інтересів, занять спортом тощо.

Проаналізувати статистичні показники щодо внутрішнього туризму в Україні важко, причому показники не завжди є достовірними, адже багато громадян займаються організацією туризму самостійно, не звертаючись до турагентств чи туроператорів. Статистичні дані показують кількість туристів, що звертались у турагентства чи до туроператорів щодо організації туризму.

¹⁴ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рис. 2. Кількість внутрішніх туристів обслугованих туроператорами та турагенствами у 2009–2020 рр. (осіб)

Джерело: складено автором за даними¹⁵

Все ж щодо статистичних показників, то бачимо, що кількість внутрішніх туристів в Україні також істотно змінилась із початком російсько-української війни у 2014 р. (рис. 2). Знову ж причиною таких змін стали політична та економічна нестабільність, анексія Криму, воєнні дії на територіях Донецької та Луганської областей, що негативно позначилось на сфері туризму.

Починаючи з 2009 р. кількість внутрішніх туристів поступово зменшувалась та коливалась в межах 700 тис осіб за рік, проте це було більше пов'язано з появою можливостей організувати свій відпочинок за кордоном. Починаючи з 2014 р. кількість внутрішніх туристів різко зменшилась на 54,06% і трималась на такому рівні аж до 2020 р. (рис. 2). У 2020 р. кількість внутрішніх туристів підвищилась на 45,76%, причиною чому послугували карантинні обмеження у зв'язку із поширенням Covid-19 та закриттям кордонів, тому туристи почали відпочивати та подорожувати територією України.

Зменшення кількості внутрішніх туристів із початком російсько-української війни у 2014 р. більшою мірою пов'язано з анексією Криму, адже велика частина українського населення обирали Південний берег Криму для літнього відпочинку та подорожували територіями півострова. У зв'язку із ситуацією, що виникла, любителі такого туризму віддали перевагу відпочинку у країнах зі схожими природними умовами та краєвидами – Болгарія, Грузія тощо. Це в свою чергу негативно вплинуло і на рівень доходів в державний бюджет, які Україна отримувала від

внутрішнього туризму.

Широкомасштабні воєнні дії, що розпочала росія 24 лютого 2022 року у російсько-українській війні внесли свої корективи в організацію та діяльність внутрішнього туризму та у структуру внутрішніх турпотоків України. За офіційними даними 7,7 млн. осіб станом на квітень місяць зареєструвалися як внутрішньо-переміщені¹⁶. Також варто врахувати, що значна частина населення переїхала із місць постійного проживання, що розташовані в небезпечних зонах, але не зареєструвалися як внутрішньо-переміщені особи. Для надання місць розміщення осіб, що є внутрішньо-переміщеними, задіяні різного роду туристичні комплекси, готелі, гуртожитки тощо, для харчування – заклади харчування, що пов'язані із туристичним бізнесом.

На сьогоднішній день, навіть не дивлячись на воєнні дії, внутрішній туризм все ж функціонує, адже у відносно безпечних регіонах країни можна відвідувати туристичні об'єкти, музеї, заклади відпочинку тощо. Крім того в цих же регіонах інфраструктура розвинена на відносно високому рівні, а логістика зазнала менших відхилень від звичної діяльності.

Війна змусила людей вимушено «подорожувати» країною, особливо в західні області України. У відносно безпечних областях країни туристичним середовищем розроблені екскурсійні тури, які є безкоштовними для тих, хто залишив свої будинки через війну. На заході України у екскурсії закладена

¹⁵ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁶ Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/21/novyna/suspilstvo/vijna-rosiyeyu-kozhen-shostyj-ukrayinec-zav-perešelencem>.

історична складова для того, щоб краще пояснити людям ті періоди, які пережила Україна, коли завойована комуністами. Наприклад, екскурсоводи розповідають про такі самі звірства в 1939-41 роках, які зараз ми бачили в Бучі, Ірпені, Маріуполі, Харкові та інших містах і селах¹⁷.

Також, важливо зазначити, що тури, які вже проводяться на заході країни, передбачають наявність за маршрутом бомбосховищ та захисту при повітряній тривозі, що на сьогоднішній день є дуже актуальним, адже війна ще триває¹⁸. Голова Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) Мар'яна Олесків наголошує, що після війни туризм зміниться, зміниться підхід до містобудування, необхідно буде враховувати на туристичних об'єктах моменти з укриттями, у музеях мають з'явитися повноцінні плани евакуації цінностей і т.д.¹⁹.

Ситуація, що склалася сьогодні у південних областях України не така гарна, адже сезонний літній туризм на берегах Чорного і Азовського морів буде неможливим цього року. Навіть, якщо в цій місцевості вже зараз припиняться бойові дії, територія буде небезпечною для відвідування туристами, а на відновлення інфраструктури, логістики, зруйнованих туристично-рекреаційного, природно-заповідного, лікувально-оздоровчого фондів та морального стану людей потрібно буде час та значні затрати ресурсів. Також, на очищення території від боєприпасів, зброї та небезпечних об'єктів потрібен час.

Не краща ситуація склалася і в північних і східних областях України, що постраждали від повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію України, адже інфраструктура, шляхи сполучення, логістика туристичні об'єкти цих областей зруйновані. Крім того, турпотоки не зможуть відновлюватись до повного припинення воєнних дій, що пов'язано із безпековими факторами, які займають важливе місце в організації туризму.

3. Вплив російсько-української війни на туристично-рекреаційний потенціал України

Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповню-

ють одне одного: рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо²⁰.

Туристично-рекреаційний потенціал України змінився ще з часів початку російсько-української війни у 2014 р., адже анексія Криму та воєнні дії в Донецькій та Луганській областях призвели до неможливості використання туристично-рекреаційних ресурсів цих територій.

Втративши доступ до Криму Україна втратила на той час 30% туристично-рекреаційного потенціалу країни. Крим приваблював туристів передусім субтропічним кліматом на Південному березі у вузькій смугі шириною 2-8 км тягнеться від мису Айя до мису Іллі. Також туристів приваблювали гори вкриті лісами, що являють собою зовсім інший природний комплекс, відмінний від узбережжя як за своїми кліматичними умовами, так і за складом місцевої флори²¹. Також до природного туристично-рекреаційного потенціалу Крим відносяться річки, водоспади, що були об'єктами туристичної уваги (Учансу та Джур-Джур), понад 50 солоних озер, лікувальні грязі та лікувальні джерела. Безперечно, найголовнішим рекреаційно-туристичний ресурс Криму – море та Південний берег, які приваблювали тисячі туристів у рік.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які стали недоступними, є ландшафтні парки, парки-садово-паркового мистецтва, дендропарки, а також Мис-Март'ян, Казантипський та Карадазький природні заповідники, Нікітський ботанічний сад, Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник. Крім того, територія Криму багата унікальними пам'ятками античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційні, культові споруд, палацові комплекси, особняки, які займали важливе значення в туристично-рекреаційному потенціалі в регіону. Особливе місце між туристично-рекреаційними ресурсами займає Велика ханська мечеть та мертве місто Чуфут-Кале, які пов'язані з історією татар та караїмів.

Багатство Донецької області туристично-рекреа-

¹⁷ Інтерфакс-України. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/826786.html>.

¹⁸ Бізнес. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/turizm-pid-chas-viyuni-populyarni-ob-yekti-ta-marshruti-ukrajini-obladnayut-bomboshovichchami-50236642.html> (дата звернення: 19.04.2022).

¹⁹ Інтерфакс-України. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/826786.html>.

²⁰ Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.

²¹ Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/pankova8.htm.

**Туристично-рекреаційний потенціал областей, що частково знаходять під окупацією
або розташовані поблизу**

Область	Об'єкти природно заповідного фонду	Історичні та пам'ятки архітектури	Значущі об'єкти
Миколаївська	89 територій, в т.ч. частина Чорноморського біосферного заповідника.	3,3 тисячі пам'яток, у тому числі 143 пам'ятки, 3 музеї з 8 відділами та історико-археологічний заповідник «Ольвія».	Сприятливий клімат, піщані пляжі уздовж Чорноморського узбережжя, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.
Херсонська	69 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, 2 біосферні заповідники -Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна і Чорноморський.	5,9 тис пам'яток, з них 143 входять до Державного реєстру національного надбання, 3 музеї з 6 філіалами і відділами.	Чорноморське і Азовське узбережжя в межах області (>200 км).
Запорізька	299 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, частина відділу українського степового заповідника «Кам'яні Могили»	6,8 тис пам'яток, в тому числі 25 пам'яток архітектури і містобудування, 3 заповідники, 16 музеїв із 2 відділами. Національний заповідник «Хортиця»	Сприятливі кліматичні умови, узбережжя Азовського моря.
Одеська	92 природно-заповідні території, в тому числі заповідник Дунайські плавні, пам'ятки природи – Михайлівський яр і Одеські катакомби, ботанічний сад Одеського університету.	7,4 тисяч пам'яток, з яких 1440 – пам'ятки містобудування і архітектури. 3 музеї з 7 філіалами і відділами, в тому числі перший в Україні музей – музей старожитностей в Одесі.	о. Зміїний площею 1,5 км ² . Сприятливі кліматичні умови, численні пляжі (>300 км), лікувальні грязі, джерела мінеральних вод.
Харківська	135 територій та об'єктів природно-заповідного фонду.	Загальна кількість пам'яток складає 2535 одиниць, 15 державних музеїв і заповідників.	Мінеральні джерела, курорти Березівські мінеральні води і Рай-Оленівка.

Джерело: складено автором за даним²²

ційними ресурси, частина з яких стала недоступними для туристів у зв'язку з початком російсько-української війни у 2014 р., а від початку повномасштабного вторгнення – всі, представлене природно-заповідним фондом, історико-архітектурною спадщиною тощо. В області наявні 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 17,7 тис га, до яких відносяться два філіали Українського степового заповідника – Хомутівський степ та Крейдяна флора. До рекреаційних ресурсів області належать морське узбережжя, м'який клімат, лікувальні грязі (слов'янські солоні озера Ріпне, Сліпне, Вейсове) До основних рекреаційних центрів відносяться Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ, спелеосанаторій м. Соledара. В Донецькій області на державному обліку перебуває 4,2 тисячі пам'яток, з них – 75 належить до архітектурної спадщини. Також в області 19 музеїв із 2 філіалами та багато інших об'єктів, які є носіями історії та культури України.

Що стосується Луганської області, то тут роз-

ташовано 87 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 6,5 тис га, в тому числі Луганський заповідник із відділами Провальський степ, Стрілецький степ, Станично-Луганський відділ. Серед пам'яток природи комплексна Айдарська тераса, геологічна тераса Конгресів яр, парки Гостра могила і Дружба. Найважливішою складовою природних рекреаційних ресурсів є мінеральні води, основними рекреаційними вузлами є Кременський, Старобільський та Ново-айдарський.

Масштаби втрат та руйнацій у 2022 р. від війни точно порахувати ще не можливо, адже частина території знаходиться під окупацією, а на значній частині ведуться бойові дії. Проте, втрати можна передбачити, адже станом на квітень місяць 2022 р. частина територій Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Харківської областей знаходяться під окупацією, де ведуться бойові дії (Донецька і Луганська – ще з 2014 року), Одеська область та частина інших наближені до зони бойових дій. Тому на цих територіях, які також є багатими на туристично-рекреаційні ресурси (табл. 1), туристична діяльність є неможливою.

Про деякі руйнації рекреаційно-туристичних

²² Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/pankova8.htm.

Постраждалі туристичні об'єкти внаслідок воєнних дій

Області	Музеї
Київська	Історико-красознавчий музей Марії Примаченко
Донецька	Маріупольський художній музей ім. Куїнджі
Чернігів	Музею Українських старожитностей Василя Тарновського, вистояв під обстрілами 1918 та 1919 рр. та під час Другої світової війни
Запорізька	Пограбовано музей-садибу Попових
Харківська	Історико-красознавчий музей м. Охтирка
	Монумент ХХ століття – колишній кінотеатр імені Щорса
	Храми
Житомирська	Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1862 р.)
	Покровська церква (1872 р.)
Донецька	Святогірська Свято-Успенська Лавра (XVII – XVIII ст.)
	Христо-Різдвяний кафедральний собор
Київська	Георгіївська церква у Заворичах (1873 р.)
Чернігів	Іллінська церква (XI – XII ст.)
	Успенський Єлецький монастир (1060 р.) заснований князем Святославом Ярославичем
Харків	Успенський собор (XVIII ст.)
	Театри і концертні зали
Донецька	Маріупольський драматичний театр
Харківська	Будівля вокзалу в Охтирці, яка пережила 1943 р.
Дніпро	Дніпровський будинок органної та камерної музики
	Історичні будівлі
Харків	Будинок Слово, куди заселили українських митців, які згодом стали представниками Розстріляного Відродження
	Бібліотека ім. Короленка
	Будинок №8 на вулиці Свободи у Харкові
	Будинок №3 на площі Конституції у Харкові
Суми	Будинок «Слово» у Харкові
	Сумський кадетський корпус
Київ	Сумська духовна семінарія
	Меморіальний комплекс
	Бабин Яр

Джерело: складено автором за даним^{23,24}

ресурсів на сьогоднішній день вже відомо, особливо на тих територіях, які звільненні від окупаційних військ або повідомлено про їх руйнування (табл. 2).

Отже, туристично-рекреаційний потенціал України є надзвичайно багатим і сприятливим для розвитку туризму. Але російсько-українська війна стоїть на заваді використання його в повному обсязі та призводить до руйнації туристично-рекреаційних ресурсів – пам'яток культури, архітектури, історичних пам'яток, природно-заповідного фонду і т.д.

²³ Драмтеатр у Маріуполі і не тільки. Які пам'ятки української культури постраждали через вторгнення Росії. URL: <https://nv.ua/ukr/art/kulturni-pam-yatki-yaki-zruynovali-rosiyski-okupanti-pid-chas-vynni-v-ukrajini-spisok-z-foto-50226298.html>.

²⁴ Велике руйнівництво: культурні втрати України під час війни. URL: https://lb.ua/culture/2022/03/25/510869_velike_ruynivnitstvo_kulturni.html.

4. Перспективи розвитку туризму після закінчення російсько-української війни

Вищенаведені факти свідчать про надзвичайні випробування, які постають перед туристичною сферою в Україні, та і перед всією економікою країни загалом. Однак у світі є багато прикладів, коли після масштабних воєнних дій країни швидко відновлювалися та з новими силами розвивали туризм на своїх територіях. Це пов'язано з тим, що воєнні дії, збройні конфлікти, тероризм і таке інше впливає на створення нової спадщини та сприяють розвитку «туризму пам'яті», який ґрунтується на вшануванні пам'яті всіх, хто постраждав внаслідок воєнного вторгнення.

Наприклад, конфлікт у Боснії та Герцеговині, що тривав у 1992–1995 рр., після завершення у 1995 рр. за офіційними даними давав приріст турпотоків у країну до 24% щорічно, а Всесвітня організація

туризму прогнозувала, що до 2020 р. Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника Lonely Planet. У 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії та Герцеговини склав 10,5%²⁵. Причиною такого розвитку стала цікавість туристів до наслідків війни і руйнацій та вшанування пам'яті постраждалих.

Варто згадати російсько-грузинську війну 2008 р., яка негативно на сектор подорожей та туризму в Грузії. Через збройний конфлікт літні та осінні туристичні сезони у 2008 році були дуже складними, що було спричинено відсутністю попиту на поїздки до Грузії та низький рівень заповнюваності в закладах розміщення. Внаслідок цього, країні потрібно було знову створити імідж привабливого туристичного напрямку, тож, урядом Грузії було вжито ряд ефективних заходів для подолання наслідків післявоєнного періоду для туристичного сектору, які призвели до відновлення турпотоків²⁶.

Ще одним прикладом є Ізраїль, який і до сьогодні продовжує жити у стані війни із Палестиною. Ізраїльсько-палестинський конфлікт триває вже десятиліттями після того як у 1947 р. ООН проголосувала за розділення Палестини на єврейську та арабську держави, а у 1948 р. була створена держава Ізраїль, яку не визнала арабська сторона. Хоч зараз і залишилась напруга між сторонами все ж іноземні туристи їдуть до Ізраїлю навіть знаючи про те, що в країні триває війна. І сьогодні на туризм в Ізраїлі припадає 6,2% економіки. Найбільш популярні види туризму в цю країну – паломництво, медичний, культурний²⁷.

Враховуючи досвід країн, які також постраждали внаслідок різного роду воєнних вторгнень, Україні у післявоєнний період варто розвивати такий напрям туризму, як «воєнний туризм». До воєнного туризму або воєнно-історичного належать такі об'єкти: оборонні споруди, місця битв, музеї та меморіальні комплекси, пам'ятники та поховання, що пов'язані з воєнними діями²⁸.

Крім того розвиток туризму у післявоєнний період має ґрунтуватись на національно-патріотичному вихованні, адже, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та

потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання не лише дітей та молоді, але дорослого населення. Для розвитку міжнародного туризму це буде можливістю показати національну свідомість українців, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Отже, повномасштабна війна росії проти України на сьогоднішньому етапі розвитку подій надзвичайно негативно позначається на розвитку туристичної індустрії в Україні. Але, враховуючи досвід країн, що пройшли через випробування війною, перед Україною мають відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Важливе місце має бути відведене «туризму пам'яті» (для вшанування пам'яті загиблих під час воєнного вторгнення), «воєнному туризму» (для висвітлення масштабів війни та руйнацій на території країни) та «національно-патріотичний туризм», аби вберегти від помилок минулого майбутнє покоління.

Висновки

Отже, туристична сфера України зазнала негативного впливу ще з початку російсько-української війни у 2014 р., що, в результаті, призвело до зменшення як внутрішніх, так і міжнародних турпотоків, а це, в свою чергу, призводить до зменшення капіталонадходжень у бюджет країни як від самих туристичних підприємств, так і від підприємств, що прямо або опосередковано пов'язані з туризмом. На сьогоднішній день туризм у значній частині областей взагалі не має можливості функціонувати через розміщення окупаційних військ, ведення бойових дій або близьке розташування до таких місць. В областях, де відносно безпечно, в певній мірі функціонує внутрішній туризм, проте рівень його далеко не досягає рівня до повномасштабного вторгнення.

Повне відновлення туристичної діяльності на території країни стане можливим тільки після припинення бойових дій і з наданням можливості безпечного перебування туристів у будь-якому регіоні, безперешкодного пересування територією України, відновленням всієї інфраструктури, транспортного сполучення та туристично-рекреаційних ресурсів.

У світі є маса країн, які після масштабних воєнних дій швидко відновили та почали розвивати на новому рівні туристичну індустрію, прикладом яких варто керуватись при відновленні туристичної діяльності і на території України. Важливим напрямом для розвитку туризму в Україні має бути «туризм пам'яті», «воєнний туризм» та «національно-патріотичний туризм» аби показати масштаби російсько-української війни, вшанувати пам'ять загиблих і виховувати національно-свідому людину.

²⁵ Зейд А. Кассука Постконфліктні туристичні ландшафти: між спадщиною конфлікту та гібридизацією туристичної діяльності. *Open edition journals*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

²⁶ Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern Economics*. 2018. № 9. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V9\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V9(2018)-12).

²⁷ Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (частина I). С. 12-23.

²⁸ Каднічанський, Д., Каднічанська, М. Мілітарний туризм: проблематика термінології та класифікації. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції*, м. Львів, 9 жовтня 2020 р. Львів, 2020. С. 132-135.

В майбутньому Україні необхідно буде проводити комплекс заходів для розвитку туристичної сфери та збільшення своєї конкурентоспроможності на туристичному ринку світу. Крім того, варто буде

вдосконалювати державну туристичну політику в цілому. Лише комплекс дій допоможе змінити імідж нашої країни в світі та зробити її привабливою для мільйонів туристів.

Інформація про авторів:

Барвінок Наталія Володимирівна,

викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
2, вул. Садова, м. Умань, 20300, Україна

Барвінок Максим Володимирович,

старший викладач кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
2, вул. Садова, м. Умань, 20300, Україна

Information about the authors:

Barvinok Nataliia Volodymyrivna,

Lecturer at the Department of Technology and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine

Barvinok Maksym Volodymyrovych,

Senior Lecturer at the Department of Marketing, Management and Business Management
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine